

1.01
Prejeto 12. 4. 2013

UDK: 316.344.233(497.1)"193":929Pucelj I.

Mateja Ratej*

Pogledi na revščino: iz korespondence Ivana Pucelja, ministra za socialno politiko in narodno zdravje Kraljevine Jugoslavije

IZVLEČEK

Avtorica se v prispevku ukvarja s pogledi na revščino v Kraljevini Jugoslaviji v prvi polovici tridesetih let prejšnjega stoletja, ko je svetovna gospodarska kriza dodobra pretresala tudi prvo jugoslovansko državo. Percepcijo revščine v času pred drugo svetovno vojno skuša avtorica zajeti v korespondenci ministra za socialno politiko in narodno zdravje Ivana Pucelja, ki so mu ljudje najrazličnejših socialnih in izobrazbenih slojev pošiljali prošnje za denarno pomoč ali posredovanje pri iskanju službe. Prispevek se osredotoča na pisma generala Rudolfa Maistra, slikarja Riharda Jakopiča in karikaturista Hinka Smrekarja iz let 1932 in 1933, ki jih je avtorica našla v zapuščini nekdanjega ministra.

Ključne besede: revščina, trideseta leta 20. stoletja, Rudolf Maister, Rihard Jakopič, Hinko Smrekar

ABSTRACT

A LOOK AT POVERTY: FROM THE CORRESPONDENCE OF IVAN PUCELJ, MINISTER OF SOCIAL POLICY AND NATIONAL HEALTH OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

In her contribution the author focuses on poverty in the Kingdom of Yugoslavia in the first half of the 1930s, when the global economic crisis also affected the first Yugoslav state profoundly. The author attempts to capture the perception of poverty in the time before World War II from the correspondence of Ivan Pucelj, Minister of Social Policy and National Health, who used to receive requests for monetary aid or help with finding employment from people with various social and educational backgrounds. The contribution focuses on the letters from General Rudolf Maister, painter Rihard Jakopič and cartoonist Hinko Smrekar, dating back to 1932 and 1933, which the author discovered in the legacy of the former Minister.

Keywords: poverty, 1930s, Rudolf Maister, Rihard Jakopič, Hinko Smrekar

* dr., znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Novi trg 1, SI-1000 Ljubljana; mratej@zrc-sazu.si

Katastrofalen padec tečajev na newyorški borzi 24. oktobra 1929 je neusmiljeno trgal mednarodne trgovinske vezi in zmanjševal pretok kapitala. Prenehalo je izpolnjevanje dolžniških obveznosti. Namesto globalnega gospodarstva je ponovno nastopila doba nacionalnih gospodarstev. Beseda brezposelnost je bila najpogostejše izrečena beseda vsakodnevnih političnih diskurzov. Jugoslovanska statistična služba je leta 1930 ugotovila velik padec cen v državi, zlasti v kmetijstvu, kar je bil jasen znak, da je svetovna gospodarska kriza dosegla Kraljevino Jugoslavijo. Brez dela je bilo 27 odstotkov Slovencev. Ni presenetljivo, da se je državni intervencionizem v gospodarstvu tedaj močno povečal. V pretežno agrarni jugoslovanski državi so postali akutno gospodarsko vprašanje naraščajoči kmečki dolгови; grozili so, da bo prišlo do finančnega, socialnega in političnega zloma. V leta 1932 izvedeni raziskavi je bilo ugotovljeno, da so se dolгови slovenskih kmetov v primerjavi s stanjem izpred petih let podvojili. Odločna državna intervencija se je zdela nujna. Vlada je aprila 1932 razglasila moratorij za kmečke dolgove, ki je veljal štiri leta.¹

Jugoslovanska vlada je kmalu po odlogu plačevanja dolgov kmetov posegla tudi na področje bančništva. Ker je prebivalstvo v strahu za prihranki množično dvigovalo denar iz bank, je država le-tem omogočila neizplačevanje hranilnih vlog oz. izplačevanje depozitov po obrokih. Prihranki prebivalstva so ostali za dolga leta zamrznjeni. V paničnem strahu pred izgubami so varčevalci prodajali svoje hranilne knjižice daleč pod nominalno vrednostjo vlog. Z nakupom so obogateli mnogi prekupčevalci, med njimi številna podjetja, ki so s poceni pridobljenimi hranilnimi knjižicami odplačevala del lastnih dolgov pri bankah. Leta 1934 je kriza z uestalitvijo dosegla dno.²

Agronom Alojzij Jamnik je leta 1931 v brošuri *Vzroki našega siromaštva*; poti ter sredstva za izhod iz njega ter za doseg narodnega blagostanja pisal, da država ne bo odpravila »siromaštva« s stiskaštvom, stradanjem in skromnostjo (tj. v današnjem žargonu – z varčevanjem), ampak z »odgovarjajočimi naporji za pridobivanje zadostnih količin denarja«. Ker kaže na samorazumevanje Slovencev v tridesetih letih, se za hip ustavimo ob njegovih idejah. Jamnik je enega glavnih razlogov za slovensko (jugoslovansko) zaostalost na področju kmetijstva videl v pretirani navezanosti na tradicijo, zaradi katere sinovi niso bili pripravljeni v ničemer ravnati drugače, kot so videli ravnati svoje očete. Prepričan je bil, da zaradi konkurenčne nesposobnosti kmetijstva »našega siromaštva« ne bo konec niti s koncem svetovne gospodarske krize. Prav tako ni dvomil, da je bila Slovincem s kraljevo gesto, ki je prinesla diktaturo, dana priložnost za korenite spremembe na vseh področjih skupnega ustvarjanja in osvetljena pot iz zaostalosti.³

¹ Žarko Lazarević: Velika gospodarska kriza. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja. Ljubljana 2006, str. 473–479.

² Prav tam.

³ Alojzij Jamnik: Vzroki našega siromaštva : poti in sredstva za izhod iz njega ter za doseg narodnega blagostanja (agrarnopolitična in narodnogospodarska razmotrivanja). Ljubljana 1931, str. 15, 45, 83, 87.

Ivan Pucelj

Razumevanje revščine in lakote se v času spreminja. V tridesetih letih 20. stoletja, v času hude gospodarske krize, je revščina pomenila eksistencialni minimum, lakota prazen želodec. Ruski pisatelj Aleksander Isajevič Solženicin je svoje doživljanje ekstremne zaostritve življenjskih razmer v pogojih gulaga sredi prejšnjega stoletja poimenoval poskus umetniškega raziskovanja. Lakota in taboriščni obroki hrane zanj in za milijone drugih taboriščnikov niso pomenili enolične hrane, hrane brez okusa, ali hrane, ki ne bi teknila, temveč dogodek na meji med življenjem in smrtjo. »*Navsezadnje si dobil – petstopenjdeset slastnih gramov kruha in glinasto skledo z nečim vročim in črnim. Ta črna reč je juha iz kopriv. Črne cunje iz skuhanih listov plavajo po črni in prazni vodi brez ribe, mesa ali maščobe. Še soli ni v njej. Med kuhanjem kopriva posrka vso sol in je pozneje sploh ne dajejo. Če je tobak taboriščniško zlato, je sol taboriščniško srebro, zato jo kuharji krajejo. Nesoljena juha iz kopriv te sili na bruhanje. Lačen si, vase je pa ne spraviš.*«⁴

Če ne prej je ob koncu življenjske poti tudi Ivan Pucelj na lastni koži spoznal skrajne življenjske razmere, saj je leta 1945 umrl v nemškem koncentracijskem taborišču Dachau. Zdi se, da je že leta 1938, ko je v svoji Veseli pisariji (edinem leposlovnem delu mesarja, predvsem pa politika) med drugim pisal o častihlepju, pravilno zaznal bistveni problem dobe, ki se je zaključila z drugo svetovno morijo: »*O častihlepnosti mislijo mnogi, da je jako koristna in človeštvu potrebna. Da je največja gonilna sila poleg lakomnosti in da bi brez nje ne bilo mnogo tega, s čimer se narodi bahajo. Jaz sem skeptik. Takim trditvam toliko verjamem, kolikor državni statistiki, strankarski pohvali in nekrologom. Preveč dokazov hranim nabranih, da so častihlepni ljudje po največkrat sebi in drugim samo v napotje.*«⁵

Ivan Pucelj je bil kot politik Samostojne kmetijske stranke v času prve Jugoslavije velikokrat na ministrskem položaju, v dvajsetih letih 20. stoletja kot minister za kmetijstvo, v prvi polovici tridesetih pa kot minister za socialno politiko in narodno zdravje; vmes je bil tudi minister brez portfelja. Samostojna kmetijska stranka je bila ustanovljena leta 1919 kot stranka liberalne usmeritve, ki si je prizadevala omejiti vpliv mogočne Slovenske ljudske stranke (SLS) na podeželju. Sicer izrazito kmečka stranka je v Ustavodajni skupščini v Beogradu zagovarjala centralistični in unitaristični koncept državne ureditve. Pucelj je leta 1921 kot eden redkih slovenskih poslancev v ustavodajni skupščini glasoval za vidovdansko ustavo, ki je uvedla strogo centralistično obliko državne ureditve.⁶ Medtem so, denimo, poslanci SLS nadaljevali z delom v Narodni skupščini pod sloganom: »*Priznavamo sedanjo ustavo s pridržkom odločne zahteve, da se prej ali slej revidira.*«⁷ V ustavnih določilih utemeljen

⁴ Aleksander Isajevič Solženicin: Otočje GULAG 1918–1956 : poskus umetniškega raziskovanja. Kranj 2007, str. 158.

⁵ Ivan Pucelj: Vesela pisarija. Velike Lašče 2007 (original 1938), str. 49.

⁶ Geslo Samostojna kmetijska stranka. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana 1996, str. 12; Geslo Ivan Pucelj. V: prav tam, str. 385.

⁷ Slovenski gospodar, 7. 7. 1921, str. 1, Mi in ustava.

narodni unitarizem je v dvajsetih letih 20. stoletja do skrajnosti zaostрил nacionalno vprašanje v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁸

Strankarsko-politična razmerja v državi so se oblikovala glede na odnos posameznih političnih skupin do ustave vse do spomladi 1925, ko je gesta najvplivnejše hrvaške stranke v temeljih spremenila politična razmerja med parlamentarnimi strankami. Vodstvo Hrvatske republikanske seljačke stranke je opustilo republikanski program ter priznalo legitimnost ustavi in dinastiji Karađorđević. Vsega tega do tlej ni bilo pripravljeno storiti. Strankarsko politična prizadevanja za revizijo ustave po spremembi hrvaške politike niso več imela realnih možnosti za uspeh, čemur se je v novih političnih razmerah prilagodilo tudi vodstvo največje slovenske politične stranke, ki je sebe razumevalo kot političnega predstavnika Slovencev v Beogradu.⁹

V premešanih kartah stališč parlamentarnih političnih strank se je Pucelj odločil za veličasten met: njegova Samostojna kmetijska stranka je od maja 1925 zahtevala revizijo ustave in zakonodajno avtonomijo za Slovence. Povezala se je s Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev v Zvezo slovenskega kmetskega ljudstva, Pucelj pa je poleti 1925 pozdravil preobrat hrvaške politike.¹⁰ Maja 1926 je bila Zveza slovenskega kmetskega ljudstva formalno preoblikovana v novo politično stranko – Slovensko kmetosko stranko, njen vodja pa ni bil več Pucelj, temveč Ivan Pipan.

Slovenska kmetska stranka je bila v drugi polovici dvajsetih let 20. stoletja najdoslednejša zagovornica slovenskega federativnega nacionalnega programa med slovenskimi političnimi strankami. Zahtevala je revizijo ustave, samoodločbo slovenskega naroda in lastno slovensko državnost znotraj federativno preurejene južnoslovanske državne zveze, ki naj bi jo poleg slovenske, hrvaške in srbske sestavljala še bolgarska državnopravna enota.¹¹ Na parlamentarnih volitvah leta 1927 je Slovenska kmetska stranka dobila poslanski mandat v Narodni skupščini, izvoljen pa je bil Ivan Pucelj, ki je bil od marca 1928 eden najglasnejših zagovornikov enakopravnosti slovenščine v beograjskem parlamentu. Novembra 1927 je postal član vodstva proticentralistične opozicijske povezave Kmetosko-demokratske koalicije, ki se ji je stranka pridružila za *»zagotovitev temeljnih državljanskih pravic«* nesrbskim delom države.¹² Po atentatu na hrvaškega političnega liderja Stjepana Radića v beograjski skupščini junija 1928 je vodstvo Slovenske kmetoske stranke pozvalo Slovence na boj za federalizacijo države s popolno slovensko zakonodajno ter finančno samostojnostjo; mrtve v parlamentu je pripisalo na račun velikosrbske politike in politike SLS, katere šef je bil tedaj minister za notranje zadeve.¹³

⁸ Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1-2, str. 19–21.

⁹ Mateja Ratej: Politika Slovenske ljudske stranke nakon sporazuma između Nikole Pašića i Stjepana Radića 1925. V: Časopis za suvremenu povijest, 2006, št. 1, 139–158.

¹⁰ Kmetijski list, 15. 4. 1925, str. 1, Temelj za sporazumevanje; 27. 5. 1925, str. 1, Prav delamo!

¹¹ Geslo Slovenska kmetska stranka. V: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana 1997, str. 406.

¹² Kmetijski list, 16. 11. 1927, str. 1, Jasna beseda; 18. 1. 1928, str. 1, Zborovanje mariborskega okrožnega odbora Slovenske kmetoske stranke.

¹³ Kmetijski list, 21. 6. 1928, str. 1, Žalna seja načelstva SKS.

Pucelj politični luping je sledil, ko je kralj Aleksander Karađorđević kot nosilec državne oblasti 6. januarja 1929 razveljavil ustavo, razpustil Narodno skupščino ter na podlagi Zakona o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi razglasil diktaturo. Novi predsednik vlade Petar Živković je še istega dne izdal Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, ki je med drugim prepovedal delovanje političnim strankam. Pucelj je še isti dan vstopil v vlado in bil poleg Alberta Kramerja edini slovenski politik, ki je bil član vseh vladnih ekip do spomladi 1934; najprej kot minister brez portfelja, nato od januarja 1932 do aprila 1934 minister za socialno politiko in narodno zdravje.¹⁴ Le nekaj mesecev za tem, oktobra 1934, je bil v Marseillu izveden atentat na jugoslovanskega kralja, s katerim je bilo obdobje diktature postopno zaključeno.

Rudolf Maister

V začetku marca 1932 je iz Maribora v Beograd potovalo nepretenciozno pismo, ki se je začinjalo z »*Ljubi gospod minister!*«¹⁵ Napisal ga je general v pokoju Rudolf Maister, nagovarjal pa je ministra jugoslovanske vlade za socialno politiko in narodno zdravje Ivana Puclja. Pucjev odgovor na pismo se ni ohranil, vendar si je težko zamisliti, da minister Maistru ni odgovoril, saj je praviloma dosledno odgovarjal na vsako pismo. Tako Maistrovo pismo kot pisma drugih prosilcev so dolga desetletja samevala med goro uradnih dokumentov ministra iz Velikih Lašč, dokler ga nisem, zahvaljujoč ustrežljivi prijaznosti Pucjevega vnuka Gregorja, ki mi je zaupal preostanek Pucjeve zapuščine, ponovno razgrnila na svoji pisalni mizi. Lep, pravilen, samozavesten in umirjen rokopolis je sporočal:

Kakor ti bo morda znano pišem, oziroma, dokončujem zgodovino prevrata v mariborskem področju. Čim globlje prodiram v sredino takratnih naporih časov, tem bolj prihajam do spoznanja, da so oni naši častniki, ki so ob prevratu največ tvegali, danes med umirovljenci po starem kopitu enako plačani, kakor oni, ki za Jugoslavijo niti z mezinem niso ganili.

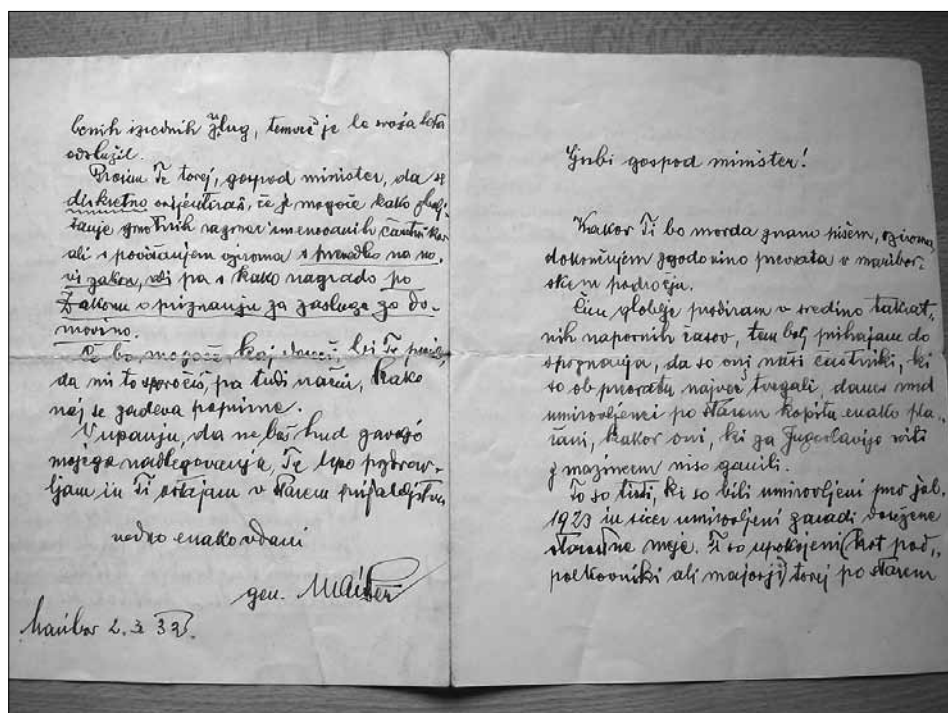
To so tisti, ki so bili umirovljeni po juliju 1923 in sicer umirovljeni zaradi dosežene starostne meje. Ti so upokojeni (kot podpolkovniki ali majorji) torej po starem zakonu. Drugi mlajši, ki so sodelovali ob prevratu, a nimajo vsi tolikih zaslug, kakor prej imenovani umirovljeni, pa še služijo in so večinoma že v činu polkovnikov ali pa so že v penziji kot polkovniki ali podpolkovniki po – novem zakonu.

Pri sedanji mizeriji je za zaslužne staroupokojence ta velika razlika v mesečnih prejemkih brez dvoma nezaslišana krivica. In niti veliko jih ni, ki bi prišli v poštev za izboljšanje mirovine (pokojnine, op. p.) ali pa, da bi se na kak drug način njihovih zaslug, toda ne z ordeni, pripoznala, morda s kako primerno enkratno nagrado. Jaz imam samo sedem takih častnikov v evidenci, to so podpolkovnik Cvirn, podpolk. Satran, major Lavrič, major Koser, ki imajo vsi izredne zasluge in razen teh še v drugi vrsti podpolkovnik Žunković, podpolk. Škabar in pokojni major XX (nečitljivo) – bi prišla v poštev njegova vdova.

Prav gotovo bi zmogla naša država, da se navedene upokojene častnike na kak način nagradi.

¹⁴ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, II. Zagreb 1961, str. 302–305.

Kako smo preskrbljeni častniki, ki smo ob prevratu vse dali državi, naj Ti služim v dokaz jaz, čegar zasluge država priznava: imam kot umirovljeni div. general mesečno 4.538 din pokojnine. Niti zdravil, ki mi jih za mojo bolezen priporočajo zdravniki, ali kake kure v toplicah, si ne morem privoščiti. Še manj pa oni imenovani, ki pridejo kot podpolkovniki nekako na 2.400 din mesečno. Po novem zakonu pa pride polkovnik s polnimi službenimi leti na mesečno nad 5.000 din – tudi tak, ki nima nobenih izrednih zaslug, temveč je le svoja leta odslužil. Prosim te torej, gospod minister, da se diskretno (podčrtano) orijentiraš, če je mogoče kako zboljšanje gmotnih razmer imenovanih častnikov ali s povišanjem oziroma s prevedbo na novi zakon, ali pa s kako nagrado po Zakonu o priznanju za zasluge za domovino. Če bo mogoče kaj doseči, bi Te prosil, da mi to sporočiš, pa tudi način, kako naj se zadeva poprime. V upanju, da ne boš hud zavoljo mojega nadlegovanja, Te lepo pozdravljam in Ti ostajam v starem prijateljstvu vedno enako vdani general Maister.¹⁵

Pismo Rudolfa Maistra

Za primerjavo dodajmo, da so v času, ko si je Maister prizadeval za dvig pokojnin ostarelim vojaškim poveljnikom in je s svojimi 4.538 dinarji pokojnine očitno težko shajal, socialno skoraj povsem nezaščitene služkinje v beograjski prestolnici, kjer so bile v primerjavi z ostalimi deli države dobro plačane, prejemale okrog 700 din

¹⁵ Zapuščina Ivana Pucelja, zasebna last: Pismo Rudolfa Maistra Ivanu Pucelju. Maribor, 2. 3. 1932.

mesečnega dohodka, pri čemer je njihov delovnik pogosto trajal 16 ur.¹⁶ Kot kaže, tudi ni držalo, da si Maister ni mogel privoščiti zdraviliškega turizma, saj je hodil v toplice. Po upokojitvi leta 1923 je pripravljajl knjigo spominov Naš Maribor, v kateri bi popisal dogajanje po prevratu. Leta 1934 ga je prehitela smrt.¹⁷

Rihard Jakopič

Tudi Rihard Jakopič je pozimi 1929, ko je bila njegova oseba že pojem slovenskega impresionističnega slikarstva, razmišljal o tem, da bi napisal spomine. V nasprotju z Maistrom ga k pisanju ni vlekla notranja potreba, temveč je čutil pritisk okolice, da kot ustoličen velikan slovenskega impresionizma pove, kako je doživljal svoj čas in svoje sodobnike: *»Počakajte, počakajte! Kam se vam mudi? Saj se še ne bliža zadnja ura. Čemu hočete nazaj, odkoder smo prišli, zdaj, ko nam življenje kliče: naprej! Svoje memoare naj vam pišem! S trdo roko naj sežem v svojo dušo, z ostrimi nohti naj trgam komaj zaceljene rane in vlečem na dan globoko zakopane spomine. Prosim potrpite, da preženem dnevne skrbi in nadloge in se malo odpočijem od življenja in se zberem. Napeti hočem vse svoje živce in raztegavati hočem svoje možgane na vse strani. Z ostrimi nohti bom trgal svoje rane, da začno na novo krvaveti. Vse vam hočem razodeti po pravici in zapored, kakor je bilo, tako lepo veselo in žalostno, da vam bo duša trepetala.«*¹⁸

Vendar se je slavní slikar z visoko samopodobo sredi leta 1933 tudi sam znašel med pisci prošenj za pomoč ministru za socialno politiko in narodno zdravje. Vseh slojev in poklicev so bili, eni so nečistljivo kracali, drugi tipkali na pisalne stroje, nekateri so *»velespoštovanega gospoda ministra«* nagovarjali stilsko dovršeno. Rihard Jakopič je 19. junija 1933 (kot kaže ne prvič) v pismu Puclju podobno kot Maister pisal o splošni in lastni *»mizeriji«*:

Blagovolite mi oprostiti, da se usojam vas zopet nadlegovati. Ker se moja zadeva glede podelitve stalne subvencije (Jakopič si je skušal zagotoviti državno umetniško plačo,¹⁹ op. p.) vleče zaradi trdosti gospoda finančnega ministra v neskončnost in postajajo umetnostne prilike pri nas čedalje obupnejše, sem zašel od lanskega leta sem v tako grozne razmere, da si ne vem več pomagati iz te mizerije. Zadolžen sem na vse strani, večkrat zarubljen, stanovanje odpovedano i.t.d. Sem komaj še v stanu in z največjim naporom izvrševati svoj poklic. In vendar je to moja edina rešitev. Moji prijatelji me nagovarjajo, da naj priredim v jeseni svojo kolektivno razstavo v Beogradu – in res se tudi energično pripravljajm na to. Pa taka razstava velja mnogo mnogo tisočakov. Kako pa delati, če ne morem niti skromno in kolikor toliko v miru živeti.

Prosim Vas velespoštovani gospod minister, pomagajte mi! Morda z odkupom kake večje moje slike za Vaše ali kako drugo ministrstvo. Imam nekaj večjih figuralnih in pokrajin-

¹⁶ Bolče Žvan: Slovenci v Beogradu : socialno kulturna slika. Beograd 1932, str. 21.

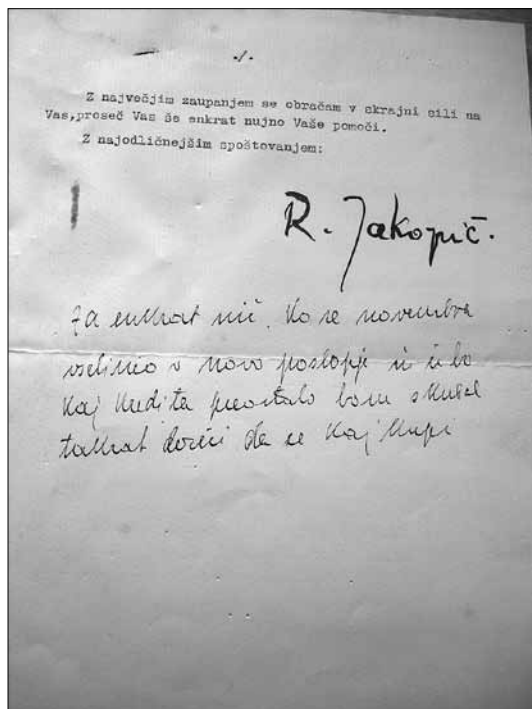
¹⁷ Bruno Hartman: Rudolf Maister : general in pesnik. Ljubljana 2006, str. 111–112.

¹⁸ Rihard Jakopič: Napoved spominov. V: Jakopičev jubilejni zbornik. Ljubljana 1929, str. 9–10.

¹⁹ Beti Žerovc: Rihard Jakopič – umetnik in strateg. Ljubljana 2002, str. 232.

skih slik, ki sem jih imel na amsterdamski razstavi in tudi drugih, vrednih od 15.000 Din in več.

Z največjim zaupanjem se obračam v skrajni sili na Vas, proseč Vas še enkrat nujno Vaše pomoči. Z najodličnejšim spoštovanjem: Rihard Jakopič.²⁰

Zaključek pisma Riharda Jakopiča

Ivan Pucelj je 23. junija iz Beograda »spoštovanemu gospodu Jakopiču« odgovoril, da mu ne more denarno pomagati, obljublja pa, da bo ob preselitvi ministrstva v nove prostore odkupil kakšno slikarjevo delo.²¹ Jakopič je ministru ponovno pisal konec avgusta, a tokrat ni prosil zase, temveč za posredovanje glede napredovanja železniške uradnice Marte Rutar, ki je bila slikarjeva nečakinja. Pucelj je njegovi prošnji v nekaj dneh ugodil.²²

Ko se iz negibnih ledeno mrzlih spomeniških figur in popačenih karikatur za zgodovinske čitanke spremenita v pretekli človeški bitji, ki v sebi in svoji skupnosti

²⁰ Zapuščina Ivana Pucelja, zasebna last: Pismo Riharda Jakopiča Ivanu Pucelju. Ljubljana, 19. 6. 1933.

²¹ Zapuščina Ivana Pucelja, zasebna last: Pismo Ivana Pucelja Rihardu Jakopiču. Beograd, 23. 6. 1933.

²² Zapuščina Ivana Pucelja, zasebna last: Pismo Riharda Jakopiča Ivanu Pucelju. Ljubljana, 25. 8. 1933; Pismo Ivana Pucelja Živojinu Iliću, generalnemu direktorju Direkcije državnih železnic, 29. 8. 1933.

lastnem jezikovnem kodu govorita o sebi in svojem času, postaneta Rudolf Maister in Rihard Jakopič za kulturnega zgodovinarja nadvse privlačna poročevalca. Oba govorita o »mizeriji«, besedi, ki je bila kot kaže del vsakodnevnega (javnega) govora, občutenja časa. Njun govor je meso in kri statističnih prikazov, obenem pa je očiščen tistega ideološkega premaza, ki ga prek zgodovinskih osebnosti po pravilu namažejo prihodnje generacije zato, da bi lažje upravljale z lastno sedanostjo.

Angleški pisatelj George Orwell se je v tridesetih letih 20. stoletja lotil raziskovanja pariškega in londonskega socialnega dna. Kaj kmalu ga je presunilo dejstvo, kako težko doumljiva je za izobraženega človeka lakota. Iz takšne nevednosti, je zapisal, se zlahka rodi neutemeljena in vraževerna bojazen pred obubožanimi ljudskimi množicami. Izobraženec si tako predstavlja horde drhali, ki bodo en sam samcat dan svobode izkoristile za to, da bodo oplenile njegovo hišo, zažgale njegove knjige in ga napodile upravljat kakšno čudno mehansko napravo ali pa, še huje, pomivat stranišča. Revščine se je Orwell med svojim raziskovanjem na terenu dodobra naužil: *»Prvi kontakt z revščino je čudna stvar. Človek veliko razmišlja o revščini; revščina je nekaj, česar si se vse življenje bal, je stanje, za katero si vedel, da te lahko slej kot prej doleti. Ko te doleti, pa je vse popolnoma drugače in tako izjemno suhoparno. Mislil si, da bo stvar precej preprosta, v resnici je izjemno zapletena. Mislil si, da bo grozno, je pa le umazano in dolgočasno. Prva stvar, ki jo odkriješ, je nenavadna nizkotnost revščine. Kar naenkrat se notranje preobraziš, pojavijo se čudna nesramnost, besno stiskaštvo in brskanje po ostankih.«*²³

Hinko Smrekar

Hinko Smrekar je bil v tistem nemirnem desetletju pred drugo svetovno vojno nadarjen ilustrator, risar in grafik. Že kmalu po prvi svetovni vojni je zbolel za hudo živčno boleznijo, ki se je pri njem izražala v izraziti nespečnosti. Ko mu je leta 1927 umrla mati, s katero sta bila zelo povezana, se je moral spričo nizkih dohodkov izseliti iz skupnega doma, nato pa si je s težavo zgradil majhno hišo, kjer je poučeval risanje. Zaradi pomanjkanja naročnikov se je začel posvečati mladinski ilustraciji. Eden njegovih zadnjih izdelkov so bile risbe, podobe in inicialke za zbirko Sedem Andersenovih pravljic za šegave modrijane in modrijančke. Leta 1942 so ga na uličnem pohodu ujeli fašisti in ga ustrelili v ljubljanski Gramozni jami.²⁴

Z umetniki, ki so se za časa svojega življenja razumevali kot veličine, je imel Smrekar prav tolikšne težave kot z estetskimi standardi svoje publike. Ob gradnji Jakopičevega paviljona leta 1909 je tako dvomil, da bi slikarja k dejanju gnala požrtvovalnost in ljubezen do slovenskega naroda, ki domnevno umira od hrepenenja po višjih užitkih. *»Ne morem priseči, da so vsi slovenski umetniki tako nesrečno zaljubljeni v slovensko občinstvo, da jim srčna sila ne da živeti brez najožjega stika z njim. /.../*

²³ George Orwell: Na robu in na dnu v Parizu in Londonu. Ljubljana 2010, str. 21 in 136.

²⁴ Karel Dobida: Slovenski likovni umetniki – Hinko Smrekar. Ljubljana 1957, str. 8–10 in 18–22.

Mislim, da je ljubezen umetnikov do širšega občinstva vsaj tako pošteno zlagana kot je ljubezen občinstva napram slovenski umetnosti.»²⁵

Pisma Hinka Smrekarja ministru za socialno politiko in narodno zdravje so po svoji intenzivnosti in avtorjevi angažiranosti prekašala Maistrov in Jakopičev slog, ki sta ne glede na to, da sta se znašla v mučni vlogi prosilcev za pomoč, vendarle ohranjala običajno konvencionalnost v pisanju. Smrekarjeva pisma Puclju pa učinkujejo kot pisanje človeka, ki nima več česa izgubiti in je zato prost formalizmov. Samoiro-nije, zajedljivosti in cinizma poln umetnik ter minister Pucelj sta si v času od aprila do junija 1932 izmenjala več pisem, vmes se je kot naslovnik prošnje dopisovanju priključil še jugoslovanski minister za prosveto Dragutin Kojić. Pismo, ki ga je Smrekar 9. aprila 1932 poslal iz Ljubljane, očitno ni bilo prvo pismo ministru, saj je pisal:

Spoštovani gospod minister! Danes ne bom 'humoril', ker je položaj že dosti neprijetnejši, če človek ne vidi zanke le nad seboj, ampak jo čuti že kar na vratu! (Lahko bi se vzelo to že kar dobesedno!)

Nisem prijatelj 'tarnanja' in ne bi se podajal v take akcije – če bi bile razmere le nekoliko 'normalnejše'. In kljub sedanji hudi 'abnormalnosti' bi mi lahko šlo drugače, vsaj za silo znosno, če bi bil član kake 'udarniške' klape, ali če bi hotel spretno 'diplomatariti', tj. če bi bil hinavec in tulil z volkovi. Kot odkrit 'ofsider' pa sem – 'pečiran'.

Nastopil je čas, ko naj Vas po Vašem prijaznem pozivu opomnim nase. Slik in risb bi imel dovolj, pa po večini niso vse primerne za dekor strogih uradnih prostorov. Izmed 'uporabnih' jih navedem nekaj – le ne vem, kako bi se izbira vršila! Na vpogled vse pošiljati, bi bila sitna in s stroški zvezana reč – in še to kar na riziko!

Slike:

1. Jesenski gozd, oljnata slika v okvirju, velikost slike same ca 110 cm x 80 cm, zadnja cena!! 3.500 din, sicer 4.000 din, (gozdič zgodnja jesen, po sredi studenec med skalami, fant na konju le-tega napaja)

2. Št. Vid pri Lukovici, oljnata slika v okvirju, 100 cm x 60 cm, 2.500 din (3.000 din), (pokrajina v popoldanskem solncu – v sredi cerkev, vas skrita – v ozadju grad Brdo)

3. Južina (prečrtano) Malica koscev, akvarel kombiniran z risbo, 100 cm x 70 cm, 3.000 din (3.500 din), (v okvirju pod steklom)

Navedel bi še lahko še to in ono – tudi manjše stvari, akvarele, risbe, pa imam to slabo izkušnjo, da oblasti izbirajo navadno po ceni in vzamejo pri izbiri navadno le najcenejšo malenkost.

Da bi pa ministrstva nakupila kar malo galerijo od mene, ni misliti – morda sploh ničesar ne, zato ne pošiljam kar celega kataloga. Priporočil bi številko 1 in 2.

Moje stvari so točno izvršene, skrbno – brez modernistovskih muh, to veste. Če bi pa le ne mogli prodreti z večjo stvarjo, šele v tem slučaju bi ponudil 'manjše' (600 – 1.000 din)

Nekateri tovariši vse svoje slike fotografirajo. Praktično, posebno v takih slučajih! Jaz ne 'špekuliram', se ne obožujem, zato nimam fotografij, ki bi mi zdaj dobro služile.

²⁵ Beti Žerovc: Rihard Jakopič – umetnik in strateg. Ljubljana 2002, str. 176.

*Toliko za to pot. Kar bo po vašem preudarku in po vseh razmerah potrebno, še storim. Prosim pa: periculum in mora! Najlepša hvala Vam za trud! Z vsem spoštovanjem, Hinko Smrekar.*²⁶

Ivan Pucelj je »cenjenemu gospodu« Smrekarju 11. aprila 1932 iz Beograda odgovoril, da ga bo priporočil ministru za prosveto Dragotinu Kojiću za umetniško podporo, sam pa naj medtem prav tako opiše Kojiću svoj položaj v pismu.²⁷ Smrekar je 19. aprila 1932 kar na dopisnici napisal »velespoštovanemu gospodu ministru«, da je Dragotinu Kojiću pisal še isti dan. Nato je nadaljeval:

*Za pogled slik pa bi bila najlepša prilika sedaj na spomladanski razstavi v 'Cvijeti Zuzorić' – pa so bili le nekaterniki (redki) povabljeni, ostali pa so bili obveščeni dovolj pozno, šele potom lista Jutro – prepozno za prijave in vposlanje. Jaz sem prijel prijavnico šele danes 19. t.m. (zadnji dan prijave 20 t.m., vposlatve 22. t.m.) Sicer pa priredim sam svojo razstavo v Zagrebu, kadar mi bo mogoče. Tudi to precej stane. Z vsem spoštovanjem vas pozdravlja Hinko Smrekar.*²⁸

Minister Pucelj ni skoparil s pohvalami Smrekarja, ko je 22. aprila 1932 pisal ministru za prosveto Dragutinu Kojiću. Označil ga je za enega najboljših slovenskih umetnikov in ga zaradi nezavidljivega materialnega položaja priporočil v odobritev pomoči med 3.000 in 4.000 din.²⁹ Dragutin Kojić je 26. aprila 1932 v pismu (napisanem v cirilici) Puclju Smrekarja spet postavil v položaj, ki ni bil ne življenje ne smrt:

*Gospodine Ministre, u odgovor na Vaše pismo od 22. ovog meseca, čast mi je izvestiti vas da žalim što se zasad ne mogu odazvati Vašoj želji u pogledu davanja pomoći g. Smrekaru. Budžetske mogućnosti u područnom mi Ministarstvu tako su ograničene, da moram voditi strogog računa o svakom i najmanjem izdatku. Ako g. Smrekar bude izlagao na Proletnoj izložbi u Beogradu, nastojću da mu se otkupi jedan rad. Izvolite primiti, gospodine Ministre, i ovom prilikom uverenje moga poštovanja. Ministar prosvete.*³⁰

S tem se Pucljevo dopisovanje s Kojićem v zvezi s Smrekarjevo zadevo ni končalo, medtem pa se je Smrekar 30. aprila 1932 ministru za socialno politiko ponovno oglasil z dopisnico:

²⁶ Zapuščina Ivana Puclja, zasebna last: Pismo Hinka Smrekarja Ivanu Puclju. Ljubljana, 9. 4. 1932.

²⁷ Zapuščina Ivana Puclja, zasebna last: Pismo Ivana Puclja Hinku Smrekarju. Beograd, 11. 4. 1932.

²⁸ Zapuščina Ivana Puclja, zasebna last: Pismo (dopisnica) Hinka Smrekarja Ivanu Puclju. Ljubljana, 19. 4. 1932.

²⁹ Zapuščina Ivana Puclja, zasebna last: Pismo Ivana Puclja Dragutinu Kojiću. Beograd, 22. 4. 1932.

³⁰ Zapuščina Ivana Puclja, zasebna last: Pismo Dragutina Kojića Ivanu Puclju. Beograd, 26. 4. 1932.

Javim vam dodatno, da se mi je v zadnjem hipu posrečilo takorekoč vtihotapiti v zaboj tovariša vsaj eno sliko za beograjsko razstavo (Cvijeta Zuzorić), ki je zelo primerna za prosvetno ministrstvo in poceni, kar prepoceni. Že navedene ponudbe bi vzdržal za druge resorte (n. pr. za šume i rudarstvo). Upam, da vsaj poslana slika provere, da bi bilo vsem prav, tistemu, ki se je znebi in tistim, ki jo pridobe. Posvet s padarji je dal rezultat – porazen: najmanj tri mesce počitka, ker sem se kljub slabemu zdravju – pregaral. Problem, kako? Kam se naj obrnem, na narod? »Der Mohr har, seine Schuldigkeit getan ... ! Pogreb kulturnega 'delavca' je včasih zelo – častit. Moj pa najbrž ne bo, kar mi je prokleto egalno – malkar če mi kost nekam zabijejo, pa da me pes vleče na 'britof'. Od mojega življenja pa ima kolektiv več koristi in veselja nego jaz sam. O, bog, vdrugo rajši pes pri Kamčadalih nego mavar med Slovenci! S spoštovanjem Vas pozdravlja Hinko Smrekar.³¹

Ministru za socialno politiko in narodno zdravje je šel Smrekarjev položaj očitno do živega, saj je 4. maja 1932 ponovno pisal Dragotinu Kojiću, naj glede na svoje obljube v pismu s 26. aprila 1932 odkupi kakšno sliko, ki jih je Smrekar postavil na ogled na razstavi Cvijeta Zuzorić.³² Skoraj mesec dni kasneje, 21. maja 1932, je Smrekar ministru za socialno politiko in narodno zdravje napisal pismo, ki predstavlja vrh njunega dopisovanja in v svojem bistvu ni več prošnja za pomoč. Bolj je pismo izraz gneva nad Smrekarju morečo realnostjo, razočaranje nad lastno dobo, državo, demokracijo, Slovenci ...

Ko so pesnico, pisateljico in še kaj Svetlano Makarovič leta 2010 vprašali, kakšno Slovenijo vidi leta 2020, si je zagrenjena zaradi poniglave sedanosti zaželela, da bi jo bližnja prihodnost čimprej pokopala: *»Mi je misel, da me morebiti kljub neštetim pokajenim cigaretam še niti do tega leta ne bo pobralo, zlovešča? Mi je misel, da bo strahovlada zabitosti, prostaškosti, požrtnosti, politične hinavščine in splošne duhovne plitkosti, zlovešča? Ja, zlovešča mi je, in srčno upam, da me takrat več ne bo, ker že sedaj zadosti težko diham v zatohlem ozračju naroda, ki se nezadržno razkraja.«³³* Dikcija, ki spleta nežno vez v času s Smrekarjevo, ko je pisal Puclju:

Spoštovani gospod minister! Le še pet minut potrpljenja prosim, da preberete to žalostno pisanje. Moje koketiranje z gdč. Vrujo je med tem dolgim časom postalo tako pereča ljubezen, da je za 1. januar določena trajna združitev, če kaj vmes ne pride, to je, če se ne zgodi čudež in sicer ta, da se Ministrstvo prosvete le zgane in pošlje protilek. Zaradi mene lahko hudič vzame ne le mene, ampak sploh vso zapadno civilizacijo in belo raso. 'Die Wilden sind besser' in po vseh študijah imajo dandanes pred umetnostjo najvišje spoštovanje in ljubezen do umetnosti le – Hotentoti in Bušmani.

Meni, ki sem umetnik, in ki mi je kultura ne le plašček za pokrivanje civilizirane troglodit-

³¹ Zapuščina Ivana Puclja, zasebna last: Pismo (dopisnica) Hinka Smrekarja Ivanu Puclju. Ljubljana, 30. 4. 1932.

³² Zapuščina Ivana Puclja, zasebna last: Pismo Ivana Puclja Dragotinu Kojiću. Beograd, 4. 5. 1932.

³³ Svetlana Makarovič: Bo kdo do leta 2020 spodbudil ljudi k razmišljanju, k dvomu? V: Delo, 22. 6. 2011.

ske nagote, se kolče po časih oligarhov stare Grčije in absolutizma renesanse. To so bili časi, to ljudje! Današnja demokratična menažerija me kaj nič ne navdušuje, saj je današnja skrb poprečnih držav usmerjena le na civilizacijo, tako ali tako, kultura pa je le cilinder na glavi Ašantija. Glavna skrb današnjih vodnikov človeške črede pa je seve skrbna priprava na pobijanje te prenarasle črede, ne pa za pobijanje zoprnosti, ki ti ubogi čredi kvarijo veselje do življenja. Tudi ruski eksperimenti so le revna karikatura tega in takega družbenega ustroja, kakršen bi moral in mogel biti.

Največjo napako v življenju sem napravil, da se nisem za jubilej tistega dne, ko sem se odločil za umetnika, še tisti večer obesil. Vse ostalo so le tragične posledice. Ko sem po prevratu začel crkavati in sem hotel to napako popraviti, so mi prosvitljeni demokrati zabičevali, da sem kot umetnik dolžan se narodu se ohraniti, pozabili so pa pristaviti, kako in s čim! Še tiči v Tivoliju ne pojo kar v en dan in tirjajo izpolnitev protiobligacij.

In če še pomislim, da sem po vseh priznanjih nadarjen in izšolan imel pred seboj razne možnosti 'sijajnih karier' in sem vse te zavrgel prisiljen od tega nesrečnega nagona v svojih prednjih krempljih, se čudim, da še nisem eksplodiral. In tako sem po današnjem ustroju družbe še prisiljen, da moram beračiti za to, kar bi mogel po nenapisanem pravu tirjati. Hudič naj vzame vse skupaj, najprej pa mene!

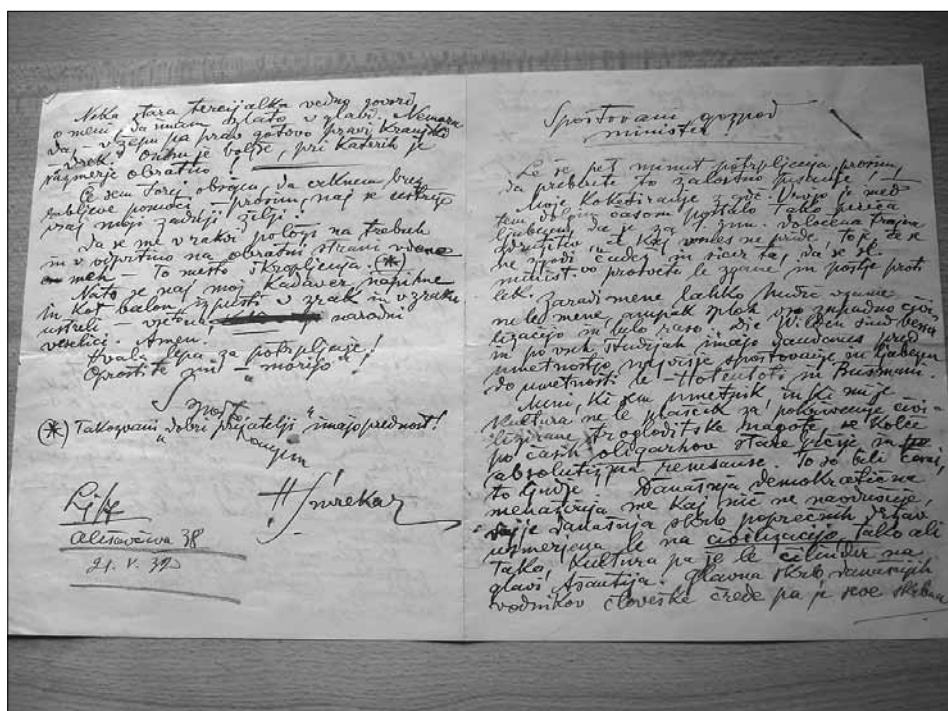
Šnops, vino in politika! A. Ribnikar, stari prijatelj, me je pred leti še težko bolnega dvakrat obiskal in iskal za sotrudnika Jutra s stalno plačo. Urednik Ilustriranega Slovenca me je prignal, da sem mu poslal svojo biografijo in reprodukcije svojih del, kakor je že Ilustrirani Slovenec takrat take reči objavljaj. Jaz sem mu ustregel, ko so že vsi ljudje docela obupali nad menoj in napravili križ čez mene. Od tistega časa me g. Ribnikar več ne pripozna za pravovernega naprednjaka in me je – proklel, dasi po njegovih besedah ('formalno') prijateljstvo še obstaja. Za gole formalnosti pa nimam smisla.

Nedavno mi je tov. prof. Šantel pridigal, da sem po svojih sposobnostih zmožen in ustvarjen za kako mesto profesorja slikarije in grafike na kaki visoki šoli umetnosti – in naj se sam pobrigam za to. Naivnost!! Ko pa ne umem umetnosti turizma v visoko stoječe danke in nadaljnja dolga čreva! Nekateri ljudje se znajo po potrebi napraviti (kot v pravljici) ozke in široke, jaz pa imam vedno enak format – o prokleto!

Kratko malo, vidim, da nisem nikomur potreben. In ko bi bil zdrav kot dni nekdane, bi se bil že potepušil po širnem svetu. Logično! Neka stara tercijska vedno govori o meni, da imam zlato v glavi. Nemara da – v žepu pa prav gotovo pravi kranjski – drek. Onim je boljše, pri katerih je razmerje obratno! Če sem torej obsojen, da crknem brez rabljeve pomoči – prosim, naj se ustreže vsaj moji zadnji želji: da se me v rakvi položi na trebuh in v odprtino na obratni strani vdene meh – to mesto škropljenja (takozvani »dobri prijatelji« imajo prednost!) Nato se naj moj kadaver napihne in kot balon izpusti v zrak in v zraku ustrelji – vse to na narodni veselici. Amen.³⁴

Pomenljivo je spoznanje, da Ivana Puclja kot tedanjega predstavnika oblastne elite, ki je imel v svojem času moč upravljati s tujimi življenji – tudi s tistimi, ki

³⁴ Zapuščina Ivana Puclja, last Gregorja Puclja: Pismo Hinka Smrekarja Ivanu Puclju. Ljubljana, 21. 5. 1932.

Pismo Hinka Smrekarja

jih danes razumemo kot eminentna – v našem času pozna le malokdo izven zgodovinske stroke. Zdi se, da je Ivan Pucelj ob brezkompromisno radikalno zastavljenih Smrekarjevih mislih za hip pozabil na uradno ministrsko formo in človeku na robu osebnostnega zloma 30. maja 1932 še zadnjič napisal:

*Spoštovani gospod Smrekar, med tem časom ste gotovo že prejeli od g. Jakopiča sporočilo, da je Vaša slika že kupljena u Beogradu, ter je na tak način urejeno to, kar ste mi svoj čas omenili. Na kakšno državno podporo pa v teh časih ni misliti, ker ni denarja. Popolnoma razumem Vaše težavno stanje ter bodite prepričani, da se bom povsod za Vas zavzemal, kjerkoli bo mogoče. Povsod še vlada težka kriza ali upamo, da se že bliža čas, ko bomo prebredli te težave in ko bo postalo za vse boljše. Nikdar človek ne sme gledati črno v svet, najmanj pa obupavati, ker življenje je večna borba, v kateri mora na kraju zmagati sposobnost in vera v svojo moč. Gospodu Jakopiču lahko poveste, da se za eno njegovih slik interesira Dvor radi nakupa. Pozdravlja vas lepo minister socialne politike in narodnega zdravja.*³⁵

Vendar Smrekarjeva dopisnica Ivanu Pucelju z 12. junija 1932 ni kazala na to, da bi ministrove bodrilne besede blagodejno vplivale nanj. Umetnikovo pisanje je še

³⁵ Zapuščina Ivana Pucelja, last Gregorja Pucelja: Pismo Ivana Pucelja Hinku Smrekarju. Beograd, 30. 5. 1932.

naprej nehoti razkrivalo pomembna družbena nesoglasja in razhajanja slovenskega prostora v tridesetih letih 20. stoletja. Z naslednjimi besedami se je za njuno komunikacijo izgubila sled v času ...

Spoštovani gospod minister! K sklepu sem prisiljen da Vas nadlegujem še z nujnim prašanjem: kako in kje naj nujno dobim plačilo za prodano sliko? Od ministrstva prosvete ali od 'Cvijete Zuzorič'? Da ne bo šlo ad calendas graecas, ker denar pereče nujno rabim. Morete li, prosim, še k temu sklepnemu efektu naglo pripomoči? Z zahvalo za skrb Vas s spoštovanjem pozdravlja Hinko Smrekar.³⁶

Mateja Ratej

A LOOK AT POVERTY: FROM THE CORRESPONDENCE OF IVAN PUCELJ, MINISTER OF SOCIAL POLICY AND NATIONAL HEALTH OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

S u m m a r y

In 1930 the Yugoslav Statistical Service noted a significant decrease in prices in the state, especially in the agricultural sector, which was a clear sign that the global economic crisis had reached the Kingdom of Yugoslavia. 27% of Slovenians were unemployed. State interventionism in economy strengthened significantly. The increasing peasant debt became a pressing economic issue in what was mostly an agrarian Yugoslav state, threatening to result in a financial, social and political breakdown. In 1934 the crisis reached the bottom and stabilised. The attitude towards poverty and hunger kept changing through time. In the 1930s – in the time of severe economic crisis – poverty meant the existential minimum. Towards the end of his life Ivan Pucelj himself experienced extreme living conditions, as he died in 1945 in the German concentration camp Dachau. During the First Yugoslavia this politician of the Independent Peasant Party frequently occupied the position of a minister: in the 1920s he was the Minister of Agriculture, while in the first half of the 1930s he was the Minister of Social Policy and National Health. Between those functions he also held the position of a minister without portfolio. In 1921 Pucelj voted in favour of the St. Vitus Day Constitution as one of the few Slovenian members of the Constituent Assembly. However, when the leadership of the Croatian Republican Peasant Party abandoned its republican programme and acknowledged the legitimacy of the Constitution and the Karađorđević dynasty, since May 1925 the Independent Peasant Party kept demanding that the Constitution be revised and that Slovenians gain legislative autonomy. In the first half of the 1920s the transformed and renamed Slovenian Peasant Party was the most consistent supporter of the Slovenian federal national programme among all Slovenian political parties. At the 1927 parliamentary elections this party gained a mandate in the National Assembly. Ivan Pucelj, one of the loudest advocates of the equality of Slovenian language in the Belgrade parliament since March 1928, was elected. After the assassination of Stjepan Radić in the Belgrade Assembly in June 1928, the leadership of the Slovenian Peasant Party called upon Slovenians to fight for the federalisation of the state and ensure a total Slovenian legislative and financial independence. After the dictatorship was declared, Pucelj joined Živković's government and remained a member of all governments until the spring of 1934. Since January 1932 until April 1934 he was the Minister of Social Policy and National Health. During this time he would receive letters from Slovenians of all social backgrounds, requesting monetary aid, help with finding employment, etc. Among these were also letters from the retired General Rudolf Maister, painter Rihard Jakopič and cartoonist Hinko Smrekar. In his letters especially the latter unintentionally revealed significant social disagreements and discord in the Slovenian society of the 1930s.

³⁶ Zapuščina Ivana Pucelja, zasebna last: Pismo (dopisnica) Hinka Smrekarja Ivanu Pucelju. Ljubljana, 12. 6. 1932.